

A SZABADSÁGHARC HATÁSA JÓKAI IRÓI EGYÉNISÉGÉRE.

A fiatal Jókai tüneményes képzelő ereje egy darabig meglehetősen egészségtelen táplálékon tengődött; a beteg gyümölcsökön, melyeket termelt, aggasztó nyomokat hagyott a való élet fényes és meleg levegőjétől való külön elzárkózás. Komoly tárgyú műveiből egyáltalán számíthatunk Jókai a *normális* embereket és viszonyokat. Lakatlan hegyszakadékokba, megközelíthetetlen szigetekre, dűlendező romok közé, «ősvízpusztaság» belsejébe, vadon erdő rejtekébe, egyiptomi piramispincékbe stb. telepített le idegbeteg különcöket, bújkáló gonosztevőket, vagy éppen tébolyodott szörnyeket, kik csaknem mindnyájan valami sötét végzet átka alatt vergődnek. Rögeszmék rabjai valamennyien, a jók és a rosszak egyaránt, túlszigázott idegzettel, összetört szívvel, megmérgezett lélekkel, a bosszú ördögi vágyával, a sorsüldözte tehetlenség hátborzongató átkaival, a szem és fül káprázataival, «bűntitkok»-kal és kárhozatos sejtelmekkel. Az író gyakran beszél első személyben, mintegy saját magáról s minduntalan halált, temetést, irtózatot álmokat, gyötörő képzeteket emleget. körmönfont mesterkélt-séggel hajszolva az *effektusokat* az amúgy is félelmes témák hatásának fokozására, az olvasók idegzetének kegyetlen felkorbácsolása végett. 1847 végén, Czakó Zsigmond halálakor, már — hogy úgy mondjuk — egész elmélet alakult ki a fiatal író lelkében az önmagára erőszakolt hagymázos eszmékből és az említett szomorú esemény hatása alatt egy — különben megragadó stílusú — cikkben egyenesen azt fejtegeti, hogy a legmagasabb költészet a halál költészete. «Csoda-e hát — kérdi Jókai — ha a költő a halált megszereti?... Az ábrándok országa rejtett tündérvilág. Kinek csak egy tekintetet hagyott ebbe vetni ihlő geniusa, meg nem szabadul ennek képeitől soha. Örök vágyat fog érezni el nem érhető után...»¹ Ennek a beteges szen-

¹ *Életrajzok* 1847. (Lásd *Emlékeimből* 131. l.)

velgésnek a forrása a lázas fantázia kielégíttetlensége. Korának divatos olvasmányai bődtöltő hatást gyakoroltak írónk szertelen képzetére; örök vágyat érzett ő is «el nem érhető» nagy dolgok után: a dicsőség elképzelt sugaraiban fürdette ábrándos lelkét, a szivárványos múlt hősi jeleneteinek óhajtott kobzosza lenni, kivételes ember-példányokban gyönyörködni, egész fajok és nemzetek diadal-mámorát vagy nagyszerű fájaldalmát szinte beteges mohósággal a maga szívében át meg átérezni. A körülötte zsongó kicsinyes, prózai élet hogy is érdekelné egyelőre az ilyen képzetet? Jókainak ekkortájt egészen be kell húnynia szemét a valóság előtt, hogy a francia romantika lomtarában botorkálhasson. Valami szilárdabb talajba persze ő is igyekszik belekapaszkodni, de csak azért, hogy biztosabb lökéssel emelkedhessék onnan minél magasabbra. Ezt a szilárdabb talajt nem nyújthatta az élet, melyhez ekkor még csak néhány komikai vonásért fordul Jókai, hanem igenis a könyvek, melyekkel már ekkor örök barátságot köt ez a rendkívüli elme. Bámulatra méltó, mily ügyesen körül tudja bátyázni könyvből eltanult pozitív adatokkal a képzetet alkotta ködös légvárat s tudja ránk kényszeríteni — legalább addig, míg föl nem ocsúdunk — azt a benyomást, hogy színes látomásaiban az emberi élet reflexeivel van dolgunk. Önként fölmerülhet mindenkiben e zsengek olvasásakor az a gondolat, hogy ha ez a megvesztegető hatalmú képzet egészségesebb táplálékhoz jut, ha közelebből meg tud ismerkedni a változatos emberi étellel, sőt — hogy sokat kívánjunk — ha maga az Élet is elég kegyes lesz kezére játszani Jókainak, olyan rendkívüli korszak megszületésével, amilyenre az ő gyűlékony képzelete kezdettől fogva áhítozott: akkor ez a képzelő erő ellenállhatatlanul rabjává tehet egy egész nemzedéket, mely saját élményeire ismer rá a költői fantázia ragyogó képeiben, de a későbbi nemzedékek is gyönyörködni fognak e képzelő tehetség gazdagságában, mely néha igazabb, mint maga a nyers valóság s melynek még a játéka is érdekesek, mint ahogy pl. a Hortobágy érdekességét is emeli a délibáb, pedig ennek egész létezése csak szemünkben van.

A kedvező fordulat elkövetkezett. Már lehetett érezni a korszakalkotó nagy esemény szárnya lebbenését, melynek földedezésében kitűnő része van épen annak a lánglelkű ifjú költőnek, aki Jókait is kiragadta behúnyt szemű, télen álmodozásából: Petőfinek. Egy ilyen barát: ez hiányzott eddig nagyon a fiatal Jókai mellől, kinek egyéniségében némi puhaságot és bátortalanságot fejlesztett volt ki épen a kitűnő otthon, a túlságig menő anyai gondozás, a «hú mentor»-nak, Vály Ferencnek üdvösen érvényesülő tekintélye s mindenek előtt az a szertelen képzelő erő, mely a gyermek-Jókai előtt mindent — a veszedelmeket is — aránytalan méretekre hatványozott. «Gyáva voltam,

nagyon gyáva», írja gyermekkoráról ő maga¹ s bizonyos passzivitás állandóan megmaradt jellemének egyik vonásául. «Szerettem mindig az egyedülletet. Úgy el tudtam beszélgetni mindig magam magammal. Kerestük egymást. Mindig volt mit beszélünk egymással. Hitet, reményt, bizodalmat kölcsönöztünk egymásnak. Az Én az Énnék...»² A családi otthon hófehér erkölcsi légkörén és a diákelet néhány derűs és ártatlan tapasztalatán nem igen terjedtek túl külső élményei; tizenhét éves korában még nem látott kávéházat belülről,³ mint tizenkilenc esztendőös patvarista még nem tudott dohányozni, bort nem ivott volna egy világért;⁴ húsz éves (jurátus) korában semmiféle kártyajátékhoz nem értett;⁵ még ekkor is csupa olyan fehérneműt viselt, melynek minden szálát édes anyja fonta;⁶ asszonyt nem ismert mindaddig, míg meg nem házasodott.⁷ Azt mondja utolsó regényében Jókai, hogy nem volt ő kivételes lény, ilyen volt az egész nemzedék: «szűz, tiszta, életerős».⁸ Petőfi — ami a dolog lényegét illeti — csakugyan szintén ilyen volt; minél inkább tépázta, hánytavetette az élet, jellemének erkölcsi oldala annál szilárdabbra acélozódott. Hálával tartozunk ez acélos jellemnek, hogy felismerte és magához vonzotta a puhább, de szintoly nemes ércet, mely a Jókai szeretetreméltó egyéniségében csak idomításra várt. Nem lehet elégszer idézni Petőfi nemes szavait, melyek a Jókai iránt érzett benső szeretetet hirdetik, túlélve későbbi összezőrdülésük zavaró mozzanatát: «Mit én Jókay iránt érzek, az igazság szerint nem is barátság, nem is testvéri szeretet, vagy tán e kettőnek keveréke, vagy talán mind a kettőnél több... valami le nem írható s tagadhatatlan, hogy a világon senki iránt sem érzem azt, egyedül ő iránta...»⁹ Ez az őszinte levél-

¹ *Életemből* I. 258. l. Igaz ugyan, hogy másutt meg (*Az én életem regénye* 161. l.) azt mondja magáról: «én bizony petuláns, könnyelmű, veszedő természetű suhanc voltam», de ezt még a szó legártatlanabb értelmében sem vehetjük késpénznek. Sokkal igazabb az a vonás, melyet saját jelleméből a Lávay Béla alakjához kölcsönöz: «Kicsiny korában Béla is nagyon anyás gyerek volt, félénk, otthonülő kis fiú...» *Politikai divatok* 33. l.

² *A tengerszemű hölgy* 23. l.

³ *Az én életem regénye* 38. l.

⁴ *A tengerszemű hölgy* 7. l.

⁵ *Politikai divatok* 16. l.

⁶ U. o. 32., 36. l.

⁷ Jókai összes m. 100-dik köt. 153. l.

⁸ *Börtön virága* 8. l.

⁹ Petőfi levele Kecskeméthy Aurélhoz 1846. január

részlet még a *Jókay Mór*hoz c. költeménynél is meggyőzőbb bizonyítéka a két fiatal lélek összeforrottságának. Már Jókai legelső írói dicsőségébe belekapcsolódik a Petőfi neve (ő másolta le a *Zsidó fiú* c. pályamunka kéziratát 1843 elején) s ettől kezdve újabb «mentor»-t kap Jókai Petőfiben, aki önbizalmat önt bele, Pestre viszi és ott marasztalja, becsúgyát sarkalja, eszméi és törekvései körébe vonja. Jókai nem volt rossz tanítvány. Eddig sem a tehetség vagy a kedv hiányzott benne ahhoz, hogy a hírnévről szőtt ábrándjainak megvalósításához fogjon, hanem a kezdeményező bátorság és cselekvő erély. Külső tulajdonságai is: arca, hangja, megjelenése kellemes, sokat ígérők voltak; különösen ügyes tudott lenni az élő szóval való előadás terén. Magától tudjuk, hogy már ebben az időben több helyen zajos sikereket aratott felolvasásaival s «igen sok hatással» deklamált; ¹ egyik regénybeli alteregójáról is azt olvassuk: «Oh, Lávay úr híres szavaló!» ² Petőfi keresve sem találhatott volna lelkesebb méltánylót színeszi ábrándjaihoz, mint Jókait, aki később emlékezetének nagyító üvegén át egyre jelesebbnek látta Petőfi színészi tehetségét is, ezzel is egyik példáját szolgáltatva az ő akaratlan túlzásainak. ³ Meg is értette egymást a két fiatal «szónok» nagyon jól; *szerepeket* választottak maguknak s csodás képzeletük révén játszva ringatták magukat művészi csalódásba. Olvasmányaik általában annyira közösek voltak, hogy olyan aprólékos, rejtett célzások, melyek mások előtt érthetetlenek lettek volna, «egészen megjárták kettőjük közötti forgandó értéknek». ⁴ A francia történet és irodalom iránti rajongást Petőfi beoltotta a Jókai lelkébe is. Különös mohósággal olvasták a nagy francia forradalom részleteit s e forradalom egyes vezető embereinek elképzelt szerepeiben tetszelegtek maguknak. Körójük csoportosult az arany-ifjúság színe-java, az idősebbek közül is sokan és szerepelni kezdett a «közvélemény asztala» a Pilwax-kávéházban. «Itt mondott egy fiatal ember nagyon dobogó szívvel elragadó beszédek», mondja Jókai bizonyosan saját magáról. ⁵ Tehát az anyás, otthon ülő ifjú nincs többé, Petőfi beledobta a mindinkább forrongó pesti élet hullámaiba, hadd tanuljon úszni. A fiatal újjonc — mit is tehetett volna egyebet? — úszott az árral: a franciaimádat ellenállhatatlan sodrú áradatával. A közvélemény asztalának vendégei

¹ *A tengerszemű hölgy* 26. l.

² *Politikai divatok* 11. l.

³ Lásd pl. Jókai előszavát Petőfi összes m.-hez (1892—96.) I. köt. XXIII. l.

⁴ *Politikai divatok* 32. l.

⁵ U. o. 129. l.

mindnyájan «franciák» voltak; a francia nemzettől várták a korhadó világot rombadöntését, «nem gondolva rá, hogy mi lesz azután», vallja be őszintén Jókai ötven év múlva.¹ Egy kis «forradalom»-félére áhítozott nyugtalan képzeletük, mint a vérmes szervezet az érvágásra. Szerepet játszottak, melyet könyvekből tanultak, de naiv lelkesedéssel, irigylésre méltó illúzióval. Szerepüket 1848 március 15.-én a nyilvánosság előtt is eljátszották s illúziójuk fényes zománca sohasem fog egészen lekopni e nap emlékéről. Ez a nap avatta Jókait politikussá; ettől fogva egyéniségében összeolvad a költő és a politikus, úgy hogy néhány év múlva már sem többet sem kevesebbet nem mond, mint azt, hogy: «a határvonalt a kettő között nem ismerem . . . A kettő csak együtt valami; kivált nálunk magyaroknál, hol az egyik élete a másikat szüli . . .»² Jókai személyes élményei 1848 március 15.-én kapcsolódtak bele a nemzeti élet delejes áramába s jó részben ennek köszönheti azt a bűvös hatást, mely az elnyomatás idején megbecsülhetetlen nemzeti jelentőségre emelkedett. Jókai egész hosszú életén át soha többé nem tudott szabadúlni az 1848—49-iki szabadságharc átélt emlékeinek varázsa alól. Ezek nélkül nem lehet Jókai írói egyéniségét kellőképpen megértenünk, szükséges tehát már itt mérlegelni a maga egészében azt a döntő befolyást, mellyel a szabadságharc Jókai későbbi világnézetét — hogy úgy mondjuk — determinálta.

Természetesen nem olyan hatásra kell gondolnunk, mely Jókaitól addigi írói egyéniségének megtagadását feltételezte volna; ilyen hatás a legritkább esetek közé tartozik. Ellenkezőleg: azon vette észre magát Jókai, hogy saját novella-hőseinek — e kivételes lényeknek — szerepét kezdi játszani a való életben. Mióta Petőfi hatása alatt ő is belekóstolt a nyilvánosabb szereplés izgalmába, ábrándos képzelete szívesen kacérokodott az őt fenyegető esetleges veszedelmek gondolatával; jól esett neki beleélnie magát a mártíromság regényes szerepébe. «Valami nagyon komoly előregondolás» sugallata folytán mindig magánál hordott egy drágaköves melltűt és gyűrűt, hogy majd ha az osztrák lelkű állam-hatalom ártalmatlanná igyekeznék őt tenni, külföldre menekülhessen s említett ékszerei árán egy ideig megélhessen; mert állítólag a budai helytartóság egyik jóakarató tagja megízente Jókainak, hogy idején tudatni fogja vele, ha valami baj készül ellene. Jókai később is szentül meg volt győződve, hogy ha akkor ő és «az a néhány rajongó fiatal» börtönbe kerül: «nem lesz forradalom, nem lesz szabadságharc».³ Ime Jókai már élménynek kezdi érezni (s ké-

¹ *Az én életem regénye* 43. l.

² *Kárpáthy Zoltán* 360. l.

³ *Az én életem regénye* 262—263. l.

sőbb — nagyító képzeletén át — már esküszik is rá) azt a szerepet, amelyet legelső művében, a *Nepean-sziget*-ben Victor-Gézának, «a szöke fürtű ifjú»-nak szánt, akit hálátlan hazája bűjdosóvá tett. — 1845-ben még csak egy régesrégí kisérteties történet (*Márcze Zäre*) fejezetei közé csúsztat ilyenféle ábrándos sóhajokat: Adj a népnek szabadságot: mindent adtál neki, — tedd rabszolgává: elvetted mindenét.¹ 1848-ban már kilép a való élet küzdő terére s határozott programként hirdeti: Föltettük magunkban, hogy a népet szabad úrrá tesszük. mert kell, hogy legyen magyar nép: szabad és úr, mint volt hajdan.² — 1847-ben még a leigázott Egyiptus kétezer év előtti szabadságharcáig kell visszazállnia romantikára éhes képzeletének s hallgatózni, miként hangzik «a lég magasából alá varázsígézetű csataének».³ Egy év múlva, 1848 májusában már itthon is dübörögni érzi a földet, élethalálharc készül «isten és ördögök, ember és rabszolgák» között s költőnk maga óhajt rázendíteni «a Bard vad énekére», mely majd ki-kihangzik a fegyvercsattogásból.⁴ . . . Valóban, Jókai olyan a szabadságharc izgalmos légkörében, mint amilyenek voltak frói képzeletének addigi szülőttei: következtlen, exaltált és naiv. Ihletének szárnya a lepke kiszámíthatatlan röpkedésével száll virágról virágra, eszméről eszmére s ha mézet nem tud is szívni mindenikből — hiszen némi mély mérget rejt belsejében — legalább megmámorosodik illatuktól és szép színüktől. Egy exaltált percében pl. ki akar vándorolni hazájából, boldogabb hont, dicsőségesebb sirt keresni, mert hát «nem a szülőföld! a szabadság a haza. Ahol szabadság van, ott van a mi hazánk. A börtön nem haza, ha aranyrostély van is ablakán. Jertek el innét, hadd omoljon össze az apai ház, hadd teremjen küszöbén vad virág, hadd legeljenek utcáinkon nyájak, ne nézzetek vissza. töröljétek ki a könnyet szemeitekből».⁵ De e mérges eszme-virág bódító lehelletét mihamar kiheveri s újra megszólal szeretetreméltó következtelenséggel: «Számunkra Magyarország földén kívül nincsen élet . . . Inkább leszünk a börtönben, inkább a sírban, de Magyarországon, mint a szabadság levegőjében, de idegen földön!»⁶ Mikor a «békés Lafayettek» gyűlölő Petőfi szava cseng fülében, olyankor jakobínus ízű fenyegetések csúsznak ki a száján: «Nem szeretem a sápadt arcokat! . . . Ha nyertünk, akkor eljönnek a számolás napjai . . .

¹ *Vadon virágai* 8. l.

² *Életképek* 1848. (Lásd *Forradalom alatt irt művek* 39. l.)

³ *Vadon virágai* 229. l.

⁴ *Forradalom alatt irt művek* 31. l.

⁵ U. o. 30., 50. l.

⁶ U. o. 144. l.

Jaj nektek sápadt arcok emberei! »¹ De két hónappal később a Pesti Hírlap előlegezett programjában már jobban meggondolja a dolgot, vagy más ember véleményének áll a befolyása alatt, határozottan kijelentvén: «terrorizmust nem fogunk tanácsolni soha, mely később vagy korább megbosszúlja önmagát». ² — Csak legalább ennyi politikai következetesség lett volna a fiatal Jókaiiban, hogy t. i. vérmes túlzásait józanabb mérséklettel cserélje fel! De nem, ő mindenképen következetlen. Debreczenben eleinte az ú. n. békepárt szócsöve lesz, életét veszélyezteteti bátor cikkeivel, melyek ilyesmit hirdetnek: «mi nem akarjuk a királyt trónjától megfosztani, mi megtámadott alkotmányos jogainkat védni fogtunk fegyvert s mihelyt azok biztosítva leendnek, megszűnünk áldozni a nemzet vérével...»³ Ezt 1849 elején — télen — mondta Jókai; tavasszal megtörtént a nagytemplomi trónfosztás, költőnk fiatal szívét is dagasztani kezdi a kikelet s 1849 április 14-ikét imígyen méltatja: «Jegyezze föl a história e napot, mert a magyar nép jövő élete e naptól fogja számítani új esztendejét. A Habsburg-dinasztia száműzetett. Száműzetett e nemzet földéről, száműzetett e nemzet által. Isten áldása legyen e napon...»⁴ A közölt példák is mutatják, hogy Jókai ez idei írásai túlszigázott lelkiállapotok exaltált kifejezései; ezt a modort kezdettől fogva megfigyelhettük az ő irói egyéniségében, mely a Victor Hugótól és Eugène Suetől eltanult prófétai stílust épűgy átvitte a politika terére, mint az említett két francia író. Hogy nemcsak exaltált és következetlen, hanem nagyon naiv is volt Jókai mint politikus, azt igazán fölösleges volna bizonyítgatni; ő maga mondja ötven évvel később: «Amiket én akkor írtam és kinyomtattam, azokat most elolvasnom: felér a purgatóriummal». ⁵ Miért rónánk föl ezt a naivságot bűnűl épen a 23—24 éves Jókainak, mikor az 1848—49-iki szabadságharcunk sorsát irányító öregebb és hatalmasabb politikusok közt is hányra el lehet mondani, hogy hazafűi lelkesedésűk trikolorját a naivság szellője lebegtette olyan fennen! Különben sem az most főfontosságú ránk nézve, hogy milyen volt Jókai eszmevilága a szabadságharc esztendejében, hanem az, hogy ennek az átélt rendkűvűli eseménynek az emléke hogyan fészkei meg magát írónk lelkében s az idű kódén át miként nyer fölemelő, csodás arányokat.

*

¹ U. o. 45., 46. l.

² U. o. 56. l.

³ U. o. 64. l.

⁴ U. o. 146. l.

⁵ *Az én életem regénye* 114. l.

Közös vonása a romanticizmusnak, hogy a világi jelenségek magyarázatára nem tartja az ész elvét egymagában elegendőnek; de az első rangú romantikus prózaírók közt kevés van, aki ebben a tekintetben annyira túlságba menne, mint Jókai. Egészen nyilvánvaló, hogy ezért is az ő nyugtalan képzelete a felelős, mely örömet vállalkozik arra, hogy vakmerő szárnyalásával győzelmesen háta mögött hagyja a tapogatódzó, óvatos megfigyelést. Mesemondásra kitűnően alkalmas az ilyen képzelet, de ha regényt vagy novellát csináltatnak vele, bizony minduntalan tilosba téved. Jókainak már legkorábbi elbeszéléseibe zavaróan tolokodik be a mesei és mondai indokolásmód, úgy alkalmazva, ahogy ezt a regény és novella műfaja meg nem engedheti. Legfeltűnőbb példa idevonatkozólag a *Hyppona romjai* (1848); a való élet viszonyaiból mérített cselekvénybe egyszer csak bekapcsolódik a vén Al-Hyas-Otber mesei alakja, aki szakállának ki-kihulló ezüstfehér szárait egy kis domb alá szokta temetni és napok múlva azon a dombon a vad selyemvirág, a keleti árvalányhaj kezde felsarjazni! E novella befejezve is hibásan van, nemcsak azért, mert a vak fátum okozza a katasztrófát, hanem még inkább azért, mert az utolsó sorok a regényi indokolást mondaival helyettesítik, illetőleg rontják el. E sorok szerint ugyanis a babonás képzelet gyakran lát holdvilágos éjszakákon két fehér női alakot, akik vijjogva kergetőznek; ha sokáig hallgatná az ember sikoltásaikat, megőrülne bele; a «pór» keresztet vet magára, ha látja őket... A «babonás képzelet» nek joga lehet ilyesmit látni és hallani, de egy regényírónak nem szabad babonás személyei álláspontjára helyezkedni. Csakhogy a Jókai lelki szervezetébe kezdettől fogva be van oltva jókora adag abból a világszemléletből, melyet primitívnek, babonásnak, naivnak szoktak mondani. Az a sok hallucináció és káprázat, mely a *Hétköznapokban*, a *Remete hagyományá-ban*, az *Átkozott ház-ban*, az *Üstökös útjá-ban*, a *Szomorú napok-ban* stb. előfordul: nem az E. T. A. Hoffmann ördögös mesterkedése, vagy legalább nem egészen olyan; Jókai félig-meddig maga is hitt az első elbeszéléseit átlengő miszticizmusban; még a «physica subterranea» is úgy látszik vonzani képzeletét, mint a szédülő embert a tátongó mélység... Előre lehet gondolnunk, hogy egy ilyen idegesen képzelődő lélek, ha a valóságos életben rászakad valami rendkívüli esemény, ebben csoda-látó hiedelmének igazolását fogja látni, az illető esemény megfejtéséül naiv leigézettséggel fog feltételezni valami emberfölötti, titokzatos kútfőt. Az 1848—49-iki magyar szabadságharc csakugyan ilyen hatást gyakorolt Jókai titokzatosságkedvelő egyéniségére. Álmélkodva tapasztalta, hogy a legmerészebb kísérleteket, melyeknek a valószínűség, sőt hihetőség szempontját alávettette volt korábbi műveiben: megvalósítják, sokszor

túl is szárnyalják az élet egymásra halmozódó eseményei. Csupán ami ő vele egymagával történt egy esztendő alatt (kivált az ő szemével nézve), sok volna akármelyik addigi fantasztikus elbeszélése számára. Kénytelen az emberiség felett virrasztó gondviselés kifürkészhetetlen akaratához, mint magyarázó okhoz folyamodni, mely egy országos vihar minden veszedelme között megőrizte az ő törékeny életét. Huszonöt évvel később is (1875) maga mondja, hogy 1849-ben annyi gondviselésszerű eset történt vele, hogy lehetetlen teozófistának nem lennie;¹ egy még későbbi nyilatkozatában (1883) őszintén megvallja, hogy ő fatalista és teozófista, ómenekben, predesztinációban hisz, meg van győződve arról, hogy a földöntúli világ, az életentúli élet, az érzékeinktől felfoghatatlan lények befolyást gyakorolnak sorunkra;² megokolásul itt is azt a sok rendkívüli «csodát említi», melyek őt a veszélyek torkából megmentették... Ilyen époszi felfogás színes világlátásán át nézi az egész szabadságharcot is. Az ő szeme nem a Kemény Zsigmondé, aki az egész március 15-iki mozgalom eredetét határozatlan világszabadsági vágyra, megemésztetlen forradalmi olvasmányokra és burschi negédre vezet vissza mindjárt 1850-ben;³ Jókainak sokkal később is «elvakúl a szeme», ha e nap «istenarcára» visszatekint, amely napon — saját szavai szerint — látta ezredévek bálványait egyszerre leomlani, látott egy korszakot egy perc alatt megszületni, látta az Istent!⁴ Kemény Zsigmond nem tudja csodának minősíteni szabadságharcunkat, az ő szeme előtt már mutatkoznak is benne azok a stádiumok, melyeken az eszmékből kiinduló «minden nagyszerű mozgalom» keresztül szokott menni s melyek közt az első az, hogy a forradalmak a vezetők részéről több önzéssel és kevesebb fanatizmussal szoktak kitörni, mintsem az avatatlank képzelik;⁵ Jókai szerint a mi szabadságharcunk nem olyan volt, mint más mozgalmak, azt nem ismétli meg a sors, egyszer történt meg, soha többet;⁶ Magyarországnak fényesebb korszaka nemcsak nem volt (ez Jókainál még hagyján!), de nem is lesz soha!⁷ Az ő szemében a szabadságharc oly csodás jelenség, melynek okait az emberi ész nem is firtathatja, mert emberi akaratnál erősebb

¹ *Forradalom alatt írt művek.* Utóhang.

² Jókai összes m. 100-dik köt. 123. l.

³ *Forradalom után.* Kemény Zsigmond összes m. XII. köt. (1908.) 136. l.

⁴ *Életemből* I. 27. l.

⁵ *Még egy szó a forradalom után.* Kemény Zs. ö. m. XII. köt. 207. l.

⁶ *A mi lengyelünk* 107. l.

⁷ *Börtön virága* 12. l.

titokzatos tényezők idézték elő. Ismételjük, ez nem megtagadása az ő korábbi egyéniségének. Képzetele őt szinte kényszerűleg juttatta el ilyen világnézethez. Már 1845-ben (*Márcze Záre*) emleget «valami járvány-lelkesülést», «valami őrjöngő vágyat ismeretlen álmokép után, szent dühöt», mely régen -- Barlavit idejében -- a mare-capellai vidék lakóin «végig lázadt». Ilyen epidémiát, «névtelen ragályt», «népkórt» állapít meg saját lázas élményeinek szülőoka gyanánt is.¹ Szereti behúnyni a szemét a szabadságharc genezise előtt, hogy hittel hódolhasson a titokzatos kútfőnek, melyet csak képzetele tud megközelíteni. Úgy érezte Jókai, mintha a földet valami jótékony lökés kizökkentette volna rendes útjából és tizenöt millió mérfölddel közelebb hajította volna a naphoz, körülbelül oda, ahol most a Venus kering;² másutt meg Galilei-rugást mond, mely ezt a földtekét 1848 március 15-én érte;³ új ég támadt az ország felett, új nap gyúladt ki az égen.⁴ A legnaivabb krónikáiró hitével hirdeti Jókai, hogy néha a külső természet világa egész népeknek ad fenyítő tanítást;⁵ hogyne tűnt volna hát fel 1849-ben olyan égi csoda, melyről a természet-tudósok köteteket írtak volna békés időben?⁶ Látni való, hogy írónk képzetele siet a hitregei szemlélet nagyító távlatába vetíteni ki az egykorú eseményeket. «Írjunk mythológiát!» mondja Jókai 1850-ben, azaz «írjuk le az év eseményeit híven, valóan»;⁷ mert neki ez a két dolog egy és ugyanaz, ha a szabadságharc témájáról van szó. Az isaszegi ütközetben Palvicz Ottótól olyan borzasztó kardvágást kap Baradlay Richard, hogy ha nincs teste belemártva azokba a bűvös forrásokba, mikbe az Ilias és Nibelungen hőseit mártották édes anyjaik, a nap fölkeltét nem látja többé; de talán az újabb hitregétlen kornak is vannak bűvös szereik.⁸ Az Iliás, a Nibelung-ének, a keresztes háborúk, Bayard, Du Guesclin, Oroszlánszívű Richard, Horatius Coeles hőskora kelt új életre Jókai szerint nemzeti küzdelmünk jeleneteiben.⁹ E küzdelem végső heteiben — vallja Jókai — a komáromi vár védői nap-nap után átélték mindazt a gyötrelmet, amit Dante a pokol számára kigondolt, amit Laokoon a kígyók fojtó ölelése közben, a le-

¹ *Enyém, tied, övé* I. 46., 50. l.

² *A köszívű ember fiai* I. 175. l.

³ *A tengerszemű hölgy* 91. l.

⁴ *Börtön virága* 15. l.

⁵ Előhang a *Szomorú napok* c. regényhez. (*Forrad. alatt* m. 25. l.)

⁶ *A köszívű ember fiai* II. 190. l.

⁷ *Csataképek* 38. l.

⁸ *A köszívű ember fiai* II. 56. l.

⁹ U. o. II. 1., 56. l.

láncolt Prometheus a saskeselyű karmai alatt, a sziklahengerítő Sisyphus pokolbeli bűnhődésképen, Hercules a Nessus-ing égető kínjai közepette elszenvedett.¹ . . . Persze mindezek csak szólamok, ezt senki sem tagadhatja; de az is tagadhatatlan, hogy Jókai mindig hiszi saját szólamainak legalább a felét és csakhamar egészen megittasul tőlük. De sohasem annyira és oly könnyen, mint mikor a szabadságharc köréből meríti témáját. Ilyenkor a lehangosabb szólamokat meri előszedni, mintegy szándékosan, bizonyító erejének érzetében hívja ki maga ellen a kritikát, hogy aztán «adatokkal» feleljen neki. Jókai ezen igen-igen kedvelt módszerét már ismerjük korábbi műveiből. Már a *Nepean-sziget*-ben is szeret képzelete minél nyaktörőbb mutatványokat végezni, mert úgy érzi, hogy elég erős védőhálóat feszített ki maga alatt megcáfolhatatlan természettudományi «adatok»-ból. Az ilyen képzelet, az ilyen írói egyéniség igazán alig kerülhetett volna csábítóbb, kedvezőbb, kifogyhatatlanabb merész lehetőségek, bizonyíthatóbb rendkívüliségek közé, mint amilyenekkel az 1848—49-iki szabadságharc körülözönlötte. Több mint fél évszázaddal élte túl ezt a nevezetes esztendőt, de soha bele nem fáradt dicsőítésébe. Nemcsak saját képzeletét tudta meggyőzni arról, hogy kizárólag valóságos eseményeket és igazán élt embereket válogat ki a nagy harc történetéből, hanem — mondhatni — az egész magyar olvasó közönség szívét-szemét is, évek hosszú során át. A szabadságharc változatos képcsarnokából csaknem minden magyar család őrzött emlékében egy-egy kedves lemezt, melyeket aztán a Jókai képzeletének *laterna magica*-ja csodálatos tüneményekké varázsolt, anélkül, hogy a kép lényegének meghamisításáról panaszkodni bárkinek is oka lett volna. A hívők leghívőbbje azonban maga Jókai volt. Ha némelyek kételkedni mertek az ő regény-cselekvényeinek és jellemeinek élethűségében, a nagy mesemondó jóhiszeműleg, mondhatni fanatikus bizonykodással fordul hozzájuk eképen: Hiszitek, hogy ilyen dolgok nem történtek a világon? aki kételkedik, jöjjön el, én elvezethetem még azokhoz a sírokhoz is, ahol ilyen emberek nyugsznak.² Úgy érzi, hogy vértelve van minden effajta kételkedő jogosúltság ellen, hiszen nem a képzelet túloz: maga a korszak tette csúffá a valószínűségről azelőtt táplált nézeteket. «Egy lehetetlen korszak», hangoztatja maga Jókai, így akarván fölégetni maga mögött a hidat a kritikusok elől; e lehetetlen korszak akárhány szereplője egyetlen nap alatt az ellenkezőjére változtatta egyéniségét:³ ma hősök, holnap földönfutók; ma a rémület

¹ *A mi lengyelünk* 196. l.

² *Politikai divatok* 91. l.

³ *Életemből* I. 27. l.

szörnyetegei, holnap a nevetség karikatúrái; népvezetők, aztán rabok; nagy urak, aztán földönfutó koldúsok; rablókalandorok a népmesék hősei, a sorstól jobbra-balra forgatva; óriási katasztrófáktól letiporva s megint fölelevenülve, egymással szembeállítva.¹ Hogy rendkívüli alakokat, szokatlan helyzeteket rajzolok — mondja Jókai — az nem teszi sem a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné; én azokkal együtt éltem s ami exorbitans fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire.² Azért védi ironik ily buzgón a maga igazát, mert épen az efajta anyag az, melyhez legjobban ragaszkodik, melyről semmi szín alatt sem tudna lemondani. T. i. a Jókai ars poeticája azt minősíti *csip-csup igaz*-nak, ami akárkivel, akárhol és akármikor megtörténhetik, amit mindenki mindennap tapasztalhat; az ilyesmi őt ritkán érdekli. Jókait képzelete az eszményi értelemben vett költőnek, a *vates*-nek szerepére sarkalja legelső fellépése óta, a *vatesére*, aki szintén igazságokat hirdet, de olyanokat, melyeknek megsejtésére nem elég az átlagos szemmérték s a kicsinyes valószínűségi álláspont. Úgy érzi, hogy a végzet neki a magyar történelem egyik legnagyobb-szerű tényét engedte megszemlélni és átélni s őt — a pusztulástól megóva — mintegy elhívta arra, hogy a nagy szabadságharc hősi korszakát, bevezetésével: a reform-korral és folytatásával: a gyászában fenséges 50-es évekkel ihletének főtáplálékául válassza egy bámulatosan hosszú írói pálya egész tartamán keresztül. Megbecsülhetetlen történeti értékű kultuszt teremtett írásaival a magyar lélek eszményei és ábrándjai ápolására, a mosoly és a könnyesepp elővarázslásával védelmezve a nemzet szívét a megdermedéstől, az elfásulástól. Leghíresebb nagy regényei s rengeteg számú kisebb elbeszélése és emlékezése mind egy közös nagy nemzeti alapeszme szolgálatában állanak s együttesen ép oly hatalmas méretű ciklust alkotnak az 1825-tel fellépett magyar emberöltőről, mint pl. a Jókai esztétikai ellenlábásának: Balzacnak főművei a korabeli párizsi társadalomról. Csakhogy persze mind a két író a maga egyéniségét érvényesíti. Míg Balzac kérlelhetetlen analízise a fertőben is szívesen, sőt különös kedvvel gázol, hogy «documents humains»-t halászhasson ki belőle, addig Jókai — ha szabad így kifejeznünk magunkat — «documents sur-humains»-t gyűjt irigyléseméltó hittel és idealizmussal, keresi az isteni eredet feltűnedező nyomait az emberi arcon, átlagosodó fajunk megújíthatóságát az alkotó természet jóvoltából egyes rendkívüli, többé-kevésbé tökéletes ember-példányok vagy egy kivételes nemzedék útján. A csodás látomás, mely — mint egykor a pogány Sault —

¹ Jókai összes m. 100-ik köt. 119—120. l.

² U. o. 146. l.

az embergyűlölő szólammokkal hívalkodó, beteges költői lidérc-tüzeket kergető Jókait egész életre szóló nagy cél papjává avatta és törhetetlen hittel vértette fel: az 1848—49-iki szabadságharc volt, embereivel és eseményeivel. Még arra kell tehát egy pillantást vetnünk, minő «dokumentumok» ragadták meg Jókai képzeletét leginkább s mikép erjeszti azokat ez a sajátos képzelmi élesztő, mely fölött tulajdonosának bizony nincs mindig ellenőrző hatalma.

A pártpolitikai szempont nyugós kötelékei közt nem tudott megérteni Jókai csapongó szelleme 1848—49-ben sem, később sem. Viselnie kellett ugyan a pártpolitika ódiomát 1849-ben is, 1875 után is, de mindegyik esetben meglehetősen ártatlanul; őt a Nyáry Pál, illetőleg a Tisza Kálmán egyéniségének varázsa vonzotta, anélkül, hogy a párt különleges érdekeiből lelkiismereti kérdést csinált volna magára nézve. Jókait éppen ez a tulajdonsága tette nagyon alkalmassá arra, hogy írásaival ő építse meg szabadságharcunk Pantheonát, helyet juttatva benne pártkülönbség nélkül mindenkinek, aki csak valamely kiváló vagy érdekes sajtóságával ingert gyakorolt az ő fogékony képzeletére. Mert pl. Petőfi bizony sok derék emberünk előtt bezárta volna e Pantheon ajtaját; hiszen ő aprólékos okok miatt milyen naiv dühvel támadt neki Széchenynek,¹ a Batthyány-kormánynak,² Vörösmartynak, Mészáros és Klapka tábornokoknak, Kossuthról meg féltékeny némasággal hallgatott. Jókai nem így tesz. Az ő elfogultsága majdnem kizárólag a szeretet elfogultsága. Egyszer sodródott bele elkeseredett, személyeskedő politikai marakodásba, t. i. Madarász László ellen, de: 1. Jókai akkor mindössze huszonnégy éves volt, 2. tulajdonképpen nem is ellenfél volt ő, hanem csak fegyver az ellenfelek egyikének kezében, 3. később Jókai bűnbánóan hamut hint fejére, sajnálja «életének egyetlen rossz tettét»³ s Madarász László terhére nem «bünt», csak «hibát», nem aljas kapzsiságot, csak politikai kicsinyhitűséget állapít meg.⁴ A szabadságharc idejében készült tréfás torzításai, paródiái («*Charivari*», *Pan Jelasicz*, *Hol leszünk két év múlva?*) csak ártatlan játékok. A Jókai képzeletét sohasem elvont politikai elvek izgatták, hanem a konkrét kivételes egyéniségek. Ezeket egyformán tudja csudálni s közülök mindig a többiek rovására is eszményíteni azt, amelyikkel éppen foglalkozik. Jókai tehetségének ezt a vonását is ismerjük már korábbi műveiből, hogy t. i. szereti tár-

¹ *Naplójegyzetek* 1848 ápr. 29. Lásd Petőfi összes m. (1892—96.) V. köt. 435. l.

² *Március Tizenötödike* 1848 szept. 10. Lásd u. o. VI. köt. 54. l.

³ *Az én életem regénye* 49. l.

⁴ *Forradalom alatt írt művek* 270. l., jegyzet.

gyait *preparálni*, a zavaró elemeket kiküszöbölni vagy egyszerűsíteni.¹ Ha pl. Kossuth Lajos egyéniségének igézetes hatása alá kerül Jókai képzelete, akkor semmi olyan jellemvonást meg nem tűr, mely Kossuth époszi fényességét csökkentené; ezért hát Kossuth fényes tulajdonságai közé odaiktatja a rettenthetetlen, példa-adó fizikai bátorságot is,² noha ennek hiányát Kossuthban maga Horváth Mihály sem győzi eléggé sajnálni.³ Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy Jókai nem mutatja be Kossuthot gyarló oldaláról is; óh igen, valahányszor Kossuthnak valamelyik ellenlábásáról van szó, pl. Görgeyről; ilyenkor az eszményítés Görgey előnyére és Kossuth rovására történik,⁴ természetesen akaratlanul, a képzelet sajátos berendeztsége következtében. Egyébiránt nagy érdeme Jókainak, hogy ő, aki mindig szívesen helyezkedett föl a közvélemény erős vállára s akit Gyulai kegyetlen szigorúsággal a népszerűség rabszolgájának nevezett el: soha nem gyalázta, még csak nem is vádolta Görgeyt; egyedül a *Fehér angyal* (*Csataképek*, 1850) c. beszély tesz fájó útalást az aradi tizenhárom vértanú-tábornokra, de Görgeyt ez sem gyanúsítja; másutt aztán — igen sokszor — legendás fénnel övezi körül regényeiben, visszaemlékezéseiben pedig egyenesen védelmébe veszi;⁵ az ideges közvéleményre mégis van annyi tekintettel, hogy a legtöbb helyen nem nevezi meg Görgeyt, csak mint «magyar vezért», «fővezért» emlegeti, hogy szabadabban dicsőíthesse.

Jókai tehát — mint említettük — a kitűnőbb alakokat nem tudja vagy nem akarja osztályozni, mellettük vagy velük szemben pártállást foglalni, őket rangsor szerint értékelni, hanem egyszer egyik, máskor másik hódítja meg teljesen képzeletét. Egyik alkalommal pl. Irinyi Józsefről jelenti ki Jókai, hogy ő volt «a legszebb férfi, akit valaha ismertem»;⁶ egy másik helyen azt olvassuk, hogy Vargha esztergomi követ volt «a legszebb férfi a világon, akit láttam»;⁷ egy harmadik nyilatkozata szerint pedig a képviselőház alelnöke, Almássy Pál volt «a legszebb magyar férfi, akit valaha láttunk».⁸ Biztosak lehetünk afelől, hogy mind a három nyilatkozata

¹ Lásd Irodalomtörténeti Közlemények 1916. 286. l.

² *Az én életem regénye* 4—5. l.

³ *A függetlenségi harc tört.* (1865.) II. 227., 317., III. 241. l.

⁴ Pl. *Az én életem regénye* 71., 76., 274. l. — *Emlékeimből* 107—112. l.

⁵ Pl. *Életemből* I. 58—59. l.

⁶ *Életemből* I. 16. l.

⁷ *Az én életem regénye* 94. l.

⁸ *A mi lengyelünk* 113. l.

egészen őszinte, ép olyan őszinte, amilyen pl. a Rózsa Sándorral való — soha meg nem történt — találkozásának elbeszélése.¹ Jókai képzelete világánál így alakúlnak át fokozatosan még a legszemélyesebb élmények is, amint «időben és térben távoznak»; emberek és események így öltöznek emlékezetében új meg új ruhákba s el kell ismernünk, hogy e csillogó ruhák a valóság nyers esetlegességeit sokszor nagy sikerrel leplezik el, költői elemekül való használhatóságukat, szimbólikus jelentőségüket meglepően előmozdítják. Egy darab nyers történelmet öltöztetett át Jókai a magyar nemzet szeme láttára s a nemzet azon vette észre magát, hogy tízszer annyi hőse és százszor annyi lélekemelő hagyománya van, mint gondolta; viszont Jókai meg volt győződve, hogy ő nem hamisított meg semmit, hiszen minden költőileg felhasznált részletet élményei garmadájából, történelmi dokumentumok közül válogatott ki. Motívumai tekintélyes részének genezise — ahol ő maga nem mondja is, vagy nem tudja is — visszanyúlik a szabadságharc lázas esztendejébe. Esményített regényalakjai közül sokhoz szolgált modellül pl. Nyáry Pál, kit Jókai olyan hódolattal övezett mindenkor, hogy ez a csodálat még a különben maliciózus Mikszáthra is elragadt; még Mikszáth is Deák Ferenccel akarta egy sorba állítani Nyáryt Jókairól írt életrajzában s csak Gyulai erőlesen tiltakozó lapszél-jegyzete bírta szerényebb fogalmazásra.² Ez a Nyáry — Jókai szerint — sohasem kártyázott, mert minden játszma kártyát az első kiosztás után hátáról megismert!³ a bekövetkező eseményeket, az ország jövődő sorsát előre pontosan megjósolhatta Jókainak;⁴ mikor a halálosan komoly politikai lehetőségeket fejtegette, «még csak a szivarját sem vette ki ezalatt a szájából» és fölényesen mosolygott;⁵ a Braunecker Matild és Zentál milliókba játszó hírhedett cselszövényét egy bűvész-detektív ügyességével és hatásos gesztusával leplezte le;⁶ herculesi termete száz esztendő életet ígért.⁷ Ime azok a családi vonások, melyek a legtipikusabb Jókai-regények hőseinek arcán mind felismerhetők... Azután ott van pl. Sükei Károly. Cilinder-kalapjáról ítélve angolnak gondolná az ember, arcáról kozáknak, vézna alakjáról kretinnek, dadogó beszédmódjáról isten tudja kicsodának, de beszédének megértése után láng-

¹ *Enyim, tied, övé* I. 135. l. — *Az én életem regénye* 9. l.

² Lásd *Rubinyi M.*: Jókai és Mikszáth. Bp. Szemle CLXV. köt. 431. l.

³ *Életemből* I. 19. l.

⁴ *Az én életem regénye* 10—11., 20., 105., 109. l.

⁵ U. o. 47., 125. l. — *Életemből* I. 35. l.

⁶ *Életemből* II. 261. l.

⁷ U. o. 262. l.

észnek. kinek feje valóságos eleven enciklopédia; nincs a világon tudomány, amit ne tanult volna: nyitott könyv vagy apokrif, inkunabulumok és unikumok, szóról-szóra a fejében; az egyszer hallott művet képes lediktálni évek múlva¹... Jókai nem vette észre, hogy képzelete ezt a Sükei Károlyt már szintén regény-alakká változtatta; nem, Jókai őt «adat»-ként, fontos dokumentum gyanánt őrizte emlékezetében, hogy vele igazolhassa regényalakjai közül az excentrikusabbakat... Ott van a dörgő hangú, délceg népszónok: Besze János, aki a debreczeni néptömeg dühét ügyes ötlettel elfordítja a megremült Földváry eszéki várparancsnok fejről. «Én láttam ezeket a dühtől lángoló arcokat -- írja Jókai -- hallottam azokat az ádáz szidalmakat: soha e jelenetet el nem fogom felejteni»;² nem is felejtette el, hej sok regényalakja van megáldva a tömegek indulatain való merész próbatételek varázsvesszejével!... Ott van a tizennyolc éves horvát leány: Lebstüek Mária, aki végigküzdötte a szabadságharcot, honvédhuszár-hadnaggyá lett s mikor jökedve kerekedett, erősen udvarolt lóhátról a szép hölgyeknek!³ De miért szaporítani a példákat? Az eddig elmondottak is világosan útbaigazítanak bennünket. A szabadságharc előtt Jókai romantikus volt divatból, utánzási inger folytán. a kicsinyes jelennel való elégtelensége folytán. A szabadságharc után romantikus maradt a nagyszerű élettapasztalatok hatása alatt, melyeket képzelete a hit kifogyhatatlan energiájává dolgozott át, a magyar nemzet nagyrahitottságába vetett hit élő erejévé. Jókai ezentúl is képzelete prizmáján bocsátja keresztül szemléleteit, de a szabadságharc idején tanulta meg, hogy az igazi szemléletet beteges eszmeszörnyek nem pótolhatják, hanem csak az élet nyújthatja azt. Romanticizmusa még azt is diktálta neki, hogy a magánélet sem elegendő magában a szemlélet-gyűjtésre, hanem az igazi írónak ki kell lépnie a közélet változatos küzdőterére. B. Eötvös József fenyegető példákkal, elrettentő dokumentumokkal igyekezett hatni regényeiben nemzetünkre a szabadságharc előtt s regényei nem maradtak hatástalanok a közélet szempontjából sem; Jókai viszont a nagy küzdelem gyászos vége után vigasztaló, lelkesítő, mámorossá tevő dokumentumokra hívta fel a magyarság figyelmét s regényei óriási sikerének nemzeti fontossága szinte kiszámíthatatlan. Eötvös és Jókai e nemes idealizmusa egymásnak testvérei: mindegyik Victor Hugo költészeti programjából szívta első táplálékát. Eötvös közelebb áll

¹ *Életemből* I. 180. l.

² *Az én életem regénye* 60. l.

³ *Őszi fény* 57. l.

Hugóhoz, mert mind a ketten kirívó célzatossággal szólaltak fel a «nyomorúltak» társadalmának istápolása érdekében. Jókait sem elégti ki a «l'art pour l'art» hideg szempontja s nemes meggyőződéssel vallja, hogy «ha van valami, amit még a művészi lángésznel is magasabbra lehet becsülni egy emberben: az a hazafiság»,¹ — csak hogy Jókai nem lát sehol rút fekélyeket nemzetünk testén, ő a nép széles rétegeiben azt az őstalajt ismeri fel, mely szüli a magyar ész és magyar jellem romlatlan, kiváltságos, néha kuriózumszerű példányait. Egyébiránt a szabadságharc tanította meg Jókait a szorosabb értelemben vett *nép* iránti komoly érdeklődésre is. 1848 előtt csak komikai hatás eszközeiül alkalmazott műveiben népi alakokat, a nagy háború idején azonban meghatottan ismerte el, hogy népünk túlnyomó része méltónak mutatta magát a néhány hónappal azelőtt kapott szabad polgárjogokra. Szóval a szabadságharc élményei a Jókai pazar képzelete számára beláthatatlan kiterjedésű működési teret nyitottak, melyen ötvennégy hosszú esztendeig szakadatlanul dolgoznia írónak saját szavai szerint, «a gyönyörök végtelensége» lett!

ZSIGMOND FERENC.

¹ *Emlékeimből* 215. l.